

Biblioteken som låntagare i e-publiceringens era

Open access som möjlig väg till bättre tillgänglighet

Förlagens vinstinriktade e-publicering påverkar universitets- och sjukhusbibliotekens samlingar, tillgänglighet och beroendeförhållande till kommersiella aktörer. Stellan Klint anser att biblioteken måste arbeta aktivt för att driva utvecklingen av open access så att tillgängligheten överordnas de kommersiella mekanismerna.

Text: Stellan Klint

Illustration: Christoffer Frostgård

Förlagsbranschen har i århundraden strävat efter att effektivisera utgivningsprocessen och att försöka få så många människor som möjligt att köpa böcker. Drivkraften har, generellt sett, alltid varit att producera mer, få ner priserna och i slutändan sälja mer. Detta har haft många ovärderliga bieffekter såsom till exempel ökad läs- och skrivkunnskap, kunskapspridande och att tillgången till böcker har bidragit till att utveckla demokratiska värderingar och statsskick i världen. Även inom forskarvärlden har kommersiella förlag i flera decennier varit involverade i publiceringen av texter. Detta har genom webbens framväxt och att e-publiceringen blivit den härskande distributionskanalen påverkat forsknings- och sjukhusbibliotekens roll som bevarare och tillhandahållare av information.

Forsknings- och sjukhusbiblioteken måste förhålla sig till dyra prenumerationskostnader och en rad olika premisser, som kommersiella förlag eller externa aktörer satt upp, för att kunna säkerställa en bred och bra tillgänglighet till information. Att köpa full tillgänglighet till tidskrifter innebär i de allra flesta fall en alltför stor kostnad för biblioteken och det är vanligt med licensmodeller där det till exempel finns:

- lång embargo där texten inte blir tillgänglig för biblioteken direkt från publiceringsdatum
- där utskriftsmöjligheterna är begränsade
- där delar av en samling efter en tid försvinner eller byts ut till förmån för någonting annat

- där antalet samtidiga användare är begränsat till ett fåtal
- där biblioteken helt enkelt inte har råd att betala för relevant material.

Förlag och andra kommersiella aktörer inom branschen har makten att sätta villkorsstandarderna i licenserna, bland annat på grund av deras storlek och att de bundit tunga akademiska tidskriftstitlar till sig. Många forsknings- och sjukhusbibliotek måste förhålla sig till hur de externa aktörerna paketerar och säljer materialet, till exempel genom stora paketlösningar. Det innebär i många fall att de här bibliotekens möjligheter att kontrollera sina elektroniska samlingar minskar och det är möjligt att tala om ett skifte där biblioteken inte längre är ägare till information utan snarare en form av låntagare som betalar dyrt för sina lån. Forsknings- och sjukhusbibliotekens roll i vilken de köper in och bevarar material för framtida referenshantering och forskning är förskjutet till en roll där de fungerar som kund utifrån en marknadsanpassad kontext och i vissa fall står i beroendeställning till externa kommersiella aktörer.

De höga priserna för att tillgängliggöra forskning har gett upphov till en bred debatt i ämnet. Idén om att offentligt finansierad forskning ska finnas fritt tillgänglig för alla har sedan nittioalet växt fram över stora delar av världen. Vetenskapsrådet lämnade i januari i år sitt förslag om nationella riktlinjer för open access (OA) till regeringen. Målet i förslaget är att all vetenskaplig forskning som finansierats med stat-



liga medel direkt ska publiceras öppet för alla på webben.¹ Men trots en stark vilja från finansärer, forskarsamfund, universitet och i många fall politiska makthavare att öka tillgängligheten till forskning så har stora kommersiella aktörer fortfarande betydande makt över publikationerna. Dessutom är många forskare själva delaktiga i upprätthållandet av kommersiella förlags maktställning då det i flera fall kan spela en viktig roll för forskningens spridning samt forskarens egen karriär (i form av citeringar) att publicera i någon välrenommerad tidskrift. OA-publiceringen är under stark utveckling och för in nya idéer till gamla publiceringsnormer, men inom många discipliner gäller i stor utsträckning fortfarande publicering via traditionella tidskrifter och förlag. Att OA ännu inte har slagit igenom på bred front syns tydligt i en kartläggning från 2014 som Kungliga Biblioteket (KB) gjort av OA-publicering vid svenska lärosäten 2011. Resultatet var talande, medräknat ett embargo på maximalt 18 månader fanns i mitten av 2013 endast 25 procent av artiklarna som publicerades på svenska lärosäten 2011 fritt tillgängliga. Endast 17 procent var tillgängliga direkt vid publiceringstillfället, utan embargo.² Att de traditionella tidskrifterna

och förlagen har väl utarbetade Peer review-modeller är en bidragande orsak till varför dessa många gånger väljs framför OA-publicering, men tradition spelar en viktig roll. Enligt en undersökning från 2012 klarar sig OA-tidskrifterna bra när det gäller Impact factor, den mätmetod för citeringar som används för att jämföra tidskrifters betydelse inom sitt fält.³

Det är viktigt att forsknings- och sjukhusbiblioteken arbetar aktivt med att driva utvecklingen från ett allt för starkt marknadsstyrt klimat mot ett där tillgänglighet är överordnat de kommersiella mekanismerna. På så sätt kan vi skapa bra förutsättningar för bevarande och tillgänglighet samt för att öka spridningen av forskning. Biblioteken har en viktig roll när det gäller att öka frekvensen OA-publiceringar. Ett tätare samarbete mellan forskningsbiblioteken och de olika fakulteterna samt fortsatt kunskapsspridning bland studenter och forskare är exempel på vad som kan intensifieras i det arbetet. OA växer och förfinas ständigt och agerar idag rent kvalitetsmässigt på samma spelplan som kommersiella prenumerationstidskrifter, vilket talar för att OA är en effektiv väg att gå för att förbättra utbudet av akademiska publikationer på forsknings- och sjukhusbibliotek runt om i världen.

1. <https://publikationer.vr.se/produkt/forslag-till-nationella-riktlinjer-for-oppnen-tillgang-till-vetenskaplig-information>.

2. <http://www.kb.se/openaccess/nyheter/2014/OA-publicering-vid-svenska-larosaten/>.

3. <http://www.biomedcentral.com/1741-7015/10/73>.